

Emlékdarabokat rakosgatva Konrád Györggyel – a Darabbér kapcsán

(Haraszti Miklós lábjegyzeteivel)

Egy prózaszövegében Konrád György ezt mondja: „Az a szó az enyém, melyet nem mondtam ki.” Ebben a mondatban egy olyan valóság sejlik, melyet csak igazi írók ismerhetnek. Amikor ezt elolvastam és fel is jegyeztem, Gyuri még közöttünk volt. Most nincsen már. Biztos elvitt magával szavakat, melyek csak az övéi maradtak, de a legtöbb szavát, gondolatát, távozás előtt megosztotta velünk.

Nem tudom, mi lesz azokkal az emlékekkel, amelyeket nem mondtunk ki. Kiei maradnak? Itt van egy elgondolkodtató Hamvas Béla-mondat is: „Később a valóság utolsó nyoma is eltűnt, csak a történet maradt meg.” Amikor elmondás előtt vagy helyett, ki nem mondott szavakba igyekszem emlékeket menteni, többször felötlik, hogy az emlékek zsugorodnak. A ki nem mondott emlék sem maradt teljes egészében az enyém. Nem marad meg teljes emlékként, nem lesz része a megmaradó valóságnak minden, ami megtörtént. Igaz, az még biztató, ha legalább érzem, hogy valami kevesebb, mint a teljes emlék. Ez próbálkozást is ösztönöz. Néha segít egy előbukkanó papírdarab – vagy egy beszélgetés.

Valamivel több mint egy éve (2018 őszén) emlékeket próbáltunk rekonstruálni Konrád Gyurival a Sport Bisztróban a Pasaréti úton. Estefelé találkoztunk. Egy negyvenöt évvel ezelőtti emléket igyekeztünk – amennyire lehet – visszahozni. Segített, hogy néhány nappal korábban, több kísérlet után, sikerült iratokat kapnom az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából. Ezeket néztük át. Volt egy borítólap, és ezen az állt, hogy

Vizsgálati dosszié

Haraszti Miklós és tsa ügyében

Korábban, Jugoszláviában élve, nem tudtam még, hogy mi a „tsa”. A hivatalos és üzleti szavak nem szűrődtek be a mi ottani magyar nyelvünkbe, nem is néztük őket bizalommal. A rövidítéseket különösen nem. Aztán Pestre jövet megtanultam, hogy a „tsa” az „társ”, de azt hittem, hogy csak kft.-kel kapcsolatban használják ezt a rövidítést. Haraszti Miklós ügyében nem kft.-ről volt szó. Ez büntetőügy volt. A *Darabbér* című könyv megírása és terjesztése volt a bűn. A társ Konrád Gyuri lehetett, aki szintén gyanúsított volt, de a végén nem emeltek ellene vádat. Engem a „gyanús” kategóriába helyeztek, de nem lettem hivatalosan is „gyanúsított”. A történet jól ismert, és ma már az irodalomtörténethez tartozik. A *Darabbér*ben a munkások helyzete és sorsa van központban. Haraszti ezt közlelőrl látta, és meg is tudta írni. Azt mondanám, hogy munkásbarát könyvet írt, és jó könyvet. A hivatalos szervek azonban úgy látták, hogy ez egy „egészében ellenséges

tartalmú írás, mely tartalmilag alkalmas a Magyar Népköztársaság alapintézménye elleni gyűlöletkeltésre”. Ezzel kapcsolatban Konrád Gyuri 1973. május 22-én „terhelt” státusba lépett elő. Elsősorban azért, mert a vád szerint terjeszteni igyekezett a kéziratot, szorgalmazva a megjelentetését is. És itt jutott nekem is egy mellékszerep.

Ha nem is vagyok már biztos benne, hogy mikor ismerkedtem meg Konráddal és Mészölyvel, azt pontosan tudom, hogy mikor voltam életemben először Pesten (és Magyarországon). 1958 nyarán, tizenkilenc éves koromban. Tulajdonképpen átutazóban voltam. Apám elintézte, hogy Bécsbe menjek egy nyári nyelviskolába. Csak Pestig ment az Újvidékről induló vonat, innen másnap tudtam folytatni. Ekkor még nem voltak pesti barátaim. A nagybátyámnál aludtam, akivel addig csak Becskereken találkoztunk. Ő nem tudott rögtön kijönni az állomásra. Várom kellett néhány órát, ezalatt egy belgrádi útítársammal sétálni indultam, hogy lássam a várost. Kofferjainkat a csomagmegőrzőbe tettük, és elindultunk a Rákóczi úton a Duna felé. Nagyon látszott még 1956. Bevert ablakok, romok. Mosoly sem igen volt az utcán. Mögöttünk két fiatalember haladt, és hallottam, hogy rólunk beszélnek. Nem barátságosan. „Azt a kopaszt én fogom tőkön rúgni, te rúgd a másikat” – javasolta az egyik. A „kopasz” a mellettem haladó útítársam lehetett. Nem volt igazán kopasz, de nemrég leborotvált fején, igazi hajszálak még nem alakultak, inkább tövis. A „másik” én lettem volna. Megfordultam, és megkérdeztem, hogy mi a baj. „Ti nem vagytok oroszok?” – kérdezte erre a kezdeményező. Nyilván azért hitte, hogy oroszok vagyunk, mert szláv nyelven (szerbül) beszélünk. Mondtam, hogy én magyar vagyok, a beszélgetőtársam pedig szerb. Erre gyökeresen megváltozott a helyzet. Hiába próbáltuk visszautasítani, addig makacskodtak, míg mégis elfogadtuk, hogy engeszteléseképpen vendégeik legyünk egy pohár borra valahol az Astoria környékén. Ez volt életemben az első pesti beszélgetésem. Valamilyen koordináta-rendszer is alakult, melyben a félreismerés, felismerés, tőkönrúgás és lelkes megvendégelés képezték a mezsgyéket. A szerb ismerősömmel nem osztottam meg a szóváltás minden részletét.

Aztán Bécsben is láttam hozadékait 1956-nak. Megtiszteltetés volt magyarnak lenni. Az első órán egy tanárnő felolvasta a jelenlevők névsorát, hozzátéve mindenkinél, hogy melyik országból való. Az én nevem után azt mondta, hogy „derzeitig Jugoslawien”. Szóval „jelenleg Jugoszlávia”. Ez nem volt egészen pontos, mert azt sejtette, hogy '56-os menekült vagyok, aki jelenleg éppen Jugoszláviában tartózkodik. Haboztam, de a végén nem javítottam ki. Nem volt egészen nyugodt a lelkiismeretem, mert ez meg nem érdemelt elismerést sodort felém, de azt is éreztem, hogy ha most magyarázni kezdem, hogy én echte jugoszláviai vagyok, akkor talán többet tagadok, mint kellene. Lenne, aki magyartagadást érezne. Egész életemben láttam, hogy nem könnyű keretekbe helyezni egy kisebbségi hovatartozást.

Nagybecskereken, Belgrádban, Újvidéken világosan éreztem, hogy kisebbségi vagyok. Ennek különféle hozadékai voltak. Alakult kirekesztés, befogadás helyett eltűrés, de annak a felismerése is, hogy minden közösségben vannak nyitottan gondolkodó emberek is. Aztán itt van az is, hogy több kö-

zösség között mozogva jobb rálátás nyílik különféle gondolkodásokra. Néha más előny is mutatkozott. Például az, hogy egyszer tagja lettem egy nyolctagú jugoszláv írószövetségi delegációnak, és Walesbe utaztam egy eseménysorozatra. Nem tartoztam a nyolc legismertebb jugoszláv író közé. Ennek a közelében sem voltam. Viszont a titói egyensúly világában a nyolc jugoszláv író között kellett hogy legyen egy vajdasági magyar is. Így előny lett a kisebbségi hovartartozás. Persze ez sem lett volna elég. Én inkább jogász voltam, és csak valamennyire író. Többen – mondjuk, Domonkos, Tolnai, Gion, mások – sokkal inkább megérdemelték volna a walesi utat. De volt még egy feltétel. Olyan vajdasági magyar író kellett, aki angolul is beszél. Így lettem tagja a delegációnak. És itt eljutottam egy nagy tapsig is – szintén azért, mert kisebbségi vagyok. A találkozón láttam, hogy a vendéglátóink zöme nem csak íróként, hanem walesiként is lelkes. Nem mindenki tudott walesi (pontosabban cymraeg) nyelven, de hittek benne. Könyvkereskedésekben cymraeg nyelven írt könyvek is voltak. Itt láttam egy különös angol könyvet is, a címe az volt, hogy *How to Give a Welsh Name to Your Dog* (Hogy adjál walesi nevet a kutyádnak). A tapsig akkor jutottam, amikor egy vacsora közben azt a feladatot kaptuk, hogy mindenki írjon egy rövid verset a saját nyelvén, fordítsa le angolra, majd szavalja el előbb angolul, és aztán a saját nyelvén. Írtam egy verset. Meg is jelent utána valamelyik walesi irodalmi folyóiratban. De nem éreztem magam igazán csúcson. Mások sem ott láthatnak. Amikor felolvastam a versemet angolul, következett egy megkerülhetetlen illedelmes taps. Ezután mondtam, hogy az eredetit magyarul fogom felolvasni, és ez egy kisebbségi nyelv Jugoszláviában. Fel is olvastam, és frenetikus taps következett.

A hatvanas évek végén két évet Amerikában töltöttem, és ott is kapcsolatba kerültem egy magyar kisebbségi közösséggel. Ha tovább maradok ott, talán tagja is lettem volna, így csak vendége maradtam. Itt is felismertem kisebbségi megörögződéseket. Az is feltárult, hogy ezek nem mindenütt egyformák. Többször láttam, hogy amerikai magyar ismerőseim valós problémákon túllovagolva is szidják a kommunizmust és a magyarországi helyzetet. Aztán kezdtem rájönni, hogy ez egy honvággyellenes balzsam. Nekem nem volt rá szükségem, mert én nem emigrációban, hanem otthon lettem kisebbségi. Amerikában azt is éreztem néha – ma már valamennyire a Vajdaságban is érzem –, hogy kérdés, hány generáción át marad még meg egy kisebbségi nyelv és kultúra. Voltak ennek jópofa mutatói is. Például amikor egy újonnan érkező vendég csöngetett egy magyar vendéglátómnál, és ő azt mondta, hogy „megint ringolják a belemet”. (Ez a „they are ringing my bell” magyarosítása volt, de talán inkább a kisebbségi nyelv távozását mutatta.)

Szóval mikorra a hetvenes évek elején Pestre kezdem járni, elég sok kisebbségi tapasztalatom gyűlt már össze. Így könnyebb volt felismerni kisebbségi helyzetek és magatartások mutatóit. Talán mondhatnám, hogy gyakorlott kisebbséglátással rendelkeztem. Most oda jöttem, ahol a magyar nyelv és kultúra többségi nyelv és kultúra volt. Akikkel itt baráti kapcsolatba kerültem, nem mind egyformán gondolkodtak, de valamilyen közösségbe tartoztak. Sokat beszélgettem Mészöly Miklóssal, Konrád Gyurival, Kodolá-

nyi Gyuszival, Eörsi Istvánnal, Csoóri Sándorral, Ajtony Árpáddal, másokkal is. Megismertem Várady Szabolcsot is. Persze mindkettőnknek feltűnt az azonos vezetéknev, de ezt akkor nem bolygattuk. Jóval később derült ki, hogy rokonok vagyunk. Dédnagyapáink fivérek voltak. És ahogy egyre több író megismertem, néha felötlött, hogy a többségi kultúrához kötődő barátaim tulajdonképpen szintén valamilyen kisebbségi közösséghez tartoznak a körülöttük alakult társadalomban. Nem tartoztak és nem is csatlakoztak a többségi gondolkodáshoz (vagy többségiként iktatott gondolkodáshoz). Ez talán meg is könnyítette a barátkozást. Nem voltam igazán sorstárs, de kisebbségtárs igen. Aztán 1973-ban valamennyire sorstárs is lettem.

Most visszatérek a *Darabbérre*. 1973 tavaszán 34 éves voltam, Konrád Gyuri 40, Haraszti Miklós még csak 28. Gyurival több éve tartottunk már baráti kapcsolatot. Többször meglátogattam a Vármegye utcai lakásán. Ő is vendégem volt néhányszor Újvidéken. Egy-két évvel korábban Gyuri és Mészöly Miklós az újvidéki Ifjúsági Tribünön léptek fel, és a lakásomon töltöttek két éjszakát. Nem tudom már, hogy pontosan mikor. Itt talán segít egy Gyorskocsi utcai jegyzőkönyv. Mészöly Miklóst is kihallgatták a *Darabbér-ügyben*, 1973. június 6-án. A köztem és Gyuri közti gyanús barátságról kérdezték. Miklós ekkor ez mondta/vallotta:

„Emlékezetem szerint 1971 tavaszán lehetett, amikor az Újvidéki ún. Ifjúsági Tribün meghívásának eleget téve Konrád György társaságában Újvidékre utaztam. [...] Újvidéken akkor ismerkedtünk meg dr. Várady Tibor jogi egyetemi tanárral, aki egyben az ottani irodalmi folyóirat munkatársa is volt. Vele ma olyan kapcsolatom van, hogy ha Budapestre jön, engem is meglátogat. Kapcsolatunk tartalma irodalmi jellegű, és úgy tudom, hogy ilyen kapcsolatban van Konrád Györggyel is.”

Nekem úgy rémlik, hogy korábban is találkoztunk, de nem vagyok biztos. Forгатom Mészöly dedikált könyveit, de nem találok 1971 előtti dedikációt. Úgyhogy most már az a valóság, hogy Mészöly és Konrád 1971 tavaszán léptek fel az Ifjúsági Tribünön, és akkor ismerkedtünk meg. Az is igaz, hogy leginkább irodalomról beszéltünk. De nem csak irodalomról.

Amikor 1973 áprilisának utolsó napjaiban Pestre jöttem, Gyuri megemlégtette Haraszti Miklós könyvét is. Negyvenöt évvel később a Sport Bisztróban megpróbáltuk feleleveníteni, hogy mit is mondott róla, és mi is történt. Ekkor már jó ideje nem mint újvidéki és Vármegye utcai lakosok ültünk egymással szemben. Gyuri a Torockó utcában lakott, én a Gyergyó utcában. Egymástól kevesebb mint kétszáz méternyire. A Sport Bisztró mindkettőnkhez közel volt. Ott voltak előttünk a kávézóasztalon a belügyminisztériumi jegyzőkönyvek. Ezek néhány emléket visszahoztak, egyes emlékeket megerősítettek. A dátumokat pontosabban láttuk. De kihallgatáson az ember nem mindig a teljes és pontos igazságot mondja. Ezt is láttuk – bár ezt korábban is tudtuk. Viszont itt van az is, hogy amit mondtunk, és utána jegyzőkönyvbe vettek, szintén része a rekonstruálandó valóságnak. Próbálgattuk ide-oda helyezni az emlékdarabokat és jegyzőkönyveket. Gyuri emlékezései nyomán többször nálam is beugrott valami. Ez fordítva is így volt. Arra mindketten emlékeztünk, hogy Gyuri mutatta be nekem Haraszti egy

nagy bulin Kőszeg Ferenc lakásán, a Párizsi udvar épületben. (A Gyorskocsi utcában adott vallomásomban „Klotild-palotát” mondom, mert összekevertem a mellette álló Párizsi udvarral.) Valószínűleg április 30-án volt az esemény. Szóba került köztünk a *Darabbér*. Arra nem emlékeztünk, sem Gyuri, sem én, hogy a Haraszi Mikivel való beszélgetés során vetődött-e fel, hogy Jugoszláviába viszem a könyvet. Nemrég Mikivel kávéztam, vele is megpróbáltuk ezt eldönteni. Ő sem emlékszik biztosan. Az a legvalószínűbb, hogy a Gyuri ötlete volt, és utána erről Mikivel is beszélünk. Nagy volt a zaj, hangosan kellett beszélni. Nagyon sokan voltak a bulin. Nem volt feltűnő, ha tőlem fél méterre két olyan ember áll, akit nem ismerek. Amit mondtunk, olyanok is hallhatták, akiknek nem szántunk semmi közlendőt. Ennek hozadékai is voltak május 2-án.

Aznap indultam vissza kocsival Újvidékre. Előzőleg Gyuri odaadta nekem a *Darabbér* kéziratát, és ezzel együtt Szelényi Iván kandidátusi disszertációjának nyomtatott téziseit. A Szelényi-szöveg sem hatalompárti szöveg volt, hanem egy komoly szociológiai értekezés, de erre nem terjedt ki büntetőeljárás. Emellett nyomtatott szöveg volt. A *Darabbér* írógépen készült kézirat volt. Amikor kézbe vettem, nem számoltam, hogy hány oldal, de most a belügyi jegyzőkönyvekből tudom, hogy 142. (Igaz, ez sem egészen biztos, mert az egyik jegyzőkönyvben 143.) Gyurival azt beszéltek meg, hogy Jugoszláviába viszem, hogy esetleg ott legyen közölve, mert Pesten politikai okokból visszautasította a kiadó. A jugoszláviai közlésre volt remény, de garancia nem. Az *Új Symposion*ban évek során sok olyan kéziratot közöltünk, amelynek Magyarországon akkoriban nem lett volna esélye. Azt is hozzátehetem, hogy a titói kommunizmus valamivel nyitottabb volt, mint a kádári. De a képlet nem volt egyszerű. 1971-ben betiltás ellen védtem a *Symposion*t. Igyekeztem, de nem jártam sikerrel. Minden valószínűség szerint nem a bíró döntött a betiltásról. Két számot tiltottak be. Utána büntetőügyek következtek a két szerző és a felelős szerkesztő ellen. Itt már nem lehettem védő, mert büntetőügyben csak gyakorló ügyvéd képviselhetett vádlottat. Miroslav Mandićot egy év börtönre ítélték, Rózsa Sándort három évre. Tolnai Ottó felelős szerkesztő feltételes szabadságvesztést kapott. (Mint később Haraszi is, azzal, hogy ő az ítélet előtt ténylegesen is börtönbe került, mert vizsgálati fogságban tartották.) A *Symposion*-ítéleteket felháborodás követte. Ez különösen Rózsa Sándor ítéletére vonatkozott, mert ez volt a leggorombább. Dobrica Ćosić is felemelte szavát, akinek komoly pozíciói voltak a pártban, és később szerb nacionalista híre lett. Ő is tiltakozott, pedig Rózsa Sándort magyar nacionalizmussal is vádolták (aminek nem volt igazán alapja). A széles körű tiltakozás elgondolkodtatta a hatalmat. Mandićnak le kellett töltenie a büntetését, de Rózsnál haboztak. Itt még durvább volt az aránytalanság. Egy humoreszkért kapott három év börtönt. Nem akarták megmásítani az ítéletet, de nem idézték be letöltésre, sőt az útlevelét sem vonták be. Ezután Rózsa Sándor tétovázott. Aztán döntött, vonatra ült, és elment Németországba. Senki sem állította meg.

Szóval sok minden volt Jugoszláviában is. Konrád Gyurival csak találgatni tudtunk. Szóba került az is, hogy ha nem menne a kiadás, akkor is előny

lenne, hogy Jugoszláviában van a kézirat egyik példánya, mert onnan sokkal könnyebben lehet Nyugatra juttatni.

Aztán körülbelül egy fél évszázad után a Sport Bisztróban is csak találgatunk. Most már nem azt, hogy mi lesz, hanem hogy mi lett volna. Nem valamelyik lehetséges válasz, hanem maga a találgatás vált tartós valósággá.

A válasz azért maradt el, mert nem tudtam átvinni a határon a kéziratot. A történekről akkor levelet írtam egy kanadai barátomnak. A másolat megmaradt. Így most több részletet tudok biztonsággal leírni. Május 2-án az ünnepről visszatérők nagyon hosszú sorokat alkottak. Több órát kellett várni. Amikor végre sorra kerültem, rutinszerűen ment az útlevél-ellenőrzés és a vámvizsgálat is, egy magyar vámos intett, hogy mehetek tovább, de ekkor odajött egy fekete bajuszú rendőr, és jelezte, hogy várjak. Valamit beszélt a vámossal, utána felszólítottak, hogy hajtsak félre, a vámház elé. Újra átnézték a csomagjaimat, és a fekete bajuszú rendőr kiemelte a Haraszti-kéziratot és a Szelényi-szöveget. Utána még nézgelődött egy darabig a csomagtartóban, de úgy éreztem, hogy az érdeklődés nem folytatódott. Megtalálta már, amit keresett. Ezután további két órát vártam. Kérdeztem, hogy mi történik, azt mondták, hogy Pesttel kell beszélni. Aztán jött valaki, akit „főnök”-nek szólítottak, megkérdezte, hogy kié a két kézirat. Megmondtam, hogy kié – mellesleg, ha jól emlékszem, a nevek ott is álltak a kéziratokon. A főnök erre közölte velem, hogy tilos kéziratot átvinni a határon. Én azt válaszoltam, hogy ezt nem tudtam (tényleg nem tudtam, egyébként gyakran vittünk ide-oda kéziratokat). Szóltak, hogy írjak alá egy elismervényt, hogy átvették. Ekkor már megindult bennem egy kis jogászdac. Annak kéne elismervényt írnia – mondtam –, aki elvette, nem pedig az, akitől elvették. És hogy ha nem adják nekem vissza a kéziratokat, akkor juttassák vissza a tulajdonosoknak. Megadtam Haraszti Miklós címét (melyet Kőszeg Ferenc lakásán kaptam tőle). Szelényi címét nem tudtam, ezért Konrád Gyuri címét adtam meg, hogy neki küldjék vissza a Szelényi-szöveget. Valószínűleg nélkülem is tudták a címeiket, de ez is része volt a protokollnak. Ezután még vártam egy jó darabig, utána elengedtek. Maradt még az autósor és további várakozás a jugoszláv határátkelőnél, de ott minden rutinszerűen ment. Ami engem ért, az inkább csak kellemetlen volt, mintsem drámai, de éreztem, hogy az esemény mögött valami sokkal komolyabb lüktet.

Amikor hazaértem az újvidéki lakásomba, már éjfél után jártunk. Megpróbáltam felhívni Gyurit, hogy elmondjam, mi történt. De csak valami idegen hangot hallottam, amit korábban sohasem, olyasvalamit, hogy „nem kapcsolható”. Még néhányszor próbálkoztam, de sikertelenül. Ez volt az eredmény másnap és a rá következő napon is. Próbálkoztam más telefonról is. Azt hittem, most már biztos, hogy Gyurit és a Mikit is hivatalosan felkeresték. Abban nem hittem, hogy vissza is kapták a kéziratokat (bár megadtam a címeiket), de gondoltam, hogy azt tudják, hogy lebuktam a határon. Később tudtam csak meg, mi történt. Egy darabig semmi, majd váratlanul egészen megdöbbenő dolgok. Harasztit letartóztatták, Konrádnál házkutatást végeztek. Aztán már hozzám is elértek a hullámok. Körülbelül egy hónapra rá, hogy elvették tőlem a kéziratot, felhívott Lóri nagybátyám, aki Pesten járt, és nagy izgalommal

mondta, hogy a húgomat kihallgatásra vitték. A húgom akkor már több éve Pesten élt a férjével. Mindig nagyon jó kapcsolatban voltunk, de inkább csak családi dolgok tartoztak közös érdeklődési körünkbe. Konrádról, Harasztiról biztos nem beszéltem akkor vele. Egyébként két-három héttel születés előtt állt, amikor elvitték a Gyorskocsi utcába. Ekkor úgy döntöttem, hogy magam megyek el, és megmondom, hogy engem kérdezzenek, ne a húgomat.

Június 8-án utaztam Pestre. A határon nem történt semmi különös. Másnap (ez egy szombati nap volt), elmentem a Gyorskocsi utcába. A húgom azt mondta, hogy Vécseinek hívják azt az embert, aki kihallgatta. Kerestem Vécseit, de a portán azt mondták, hogy nincs ott ilyen nevű ember. Aztán próbáltam megmagyarázni, hogy miért jöttem, a portás hosszasan telefonált, majd mondta, hogy vár egy Fenyvesi nevű elvtárs. Így alakult a kihallgatás, és most (majd fél évszázad után) már a jegyzőkönyv is a kezemben van.

Azt nem volt nehéz eldönteni, hogy milyen stratégiát válasszak. Nyilvánvaló volt, hogy magammal vittem a *Darabbér* kéziratát, ezt a tényt semerre sem tudtam volna mozgatni. Viszont az én vallomásomon múltott annak a megmagyarázása, hogy miért vittem magammal. Tudtam, hogy büntetőeljárások indultak, nem kellett jogásznak lenni ahhoz, hogy azt is tudjam, súlyosbítaná a gyanúsítottak helyzetét, ha azt mondanám, hogy közlés céljából vittem/csempésztem magammal azt a kéziratot, mely a vád szerint „*alkalmas a Magyar Népköztársaság alapintézménye elleni gyűlöletkeltésre*”. Saját magam számára is előnyösebb volt az a magyarázat, hogy csak azért vittem, hogy elolvassam, és utána visszaadjam. Írók és irodalommal is foglalkozó emberek világában ez egy egészen természetes, mindennapi megokolás volt. Feltételeztem, hogy Konrád és Haraszi is ezt a magyarázatot választották.¹ Ahogy nézem az iratokat, látom, hogy az én vallomásomat (csakúgy, mint Mészölyét) „tanúkihallgatási jegyzőkönyvben” rögzítették. Most beugrik a „tanú” szóval kapcsolatban, hogy az egyik első kérdésében Fenyvesi elvtárs azt tudakolta, hogy ismerem-e Bacsó Pétert. Mondtam, hogy megismertem, találkoztam vele nagyobb társaságban, de kettesben sohasem beszélgettünk. Azt is kérdezte, hogy ismerem-e Bíró Yvette-et. A válaszom hasonló volt. (Néhány évtizeddel később Bíró Yvette-tel többször találkoztam Párizsban, de ezt előre nem tudhattam.) Aztán jött a kérdés, hogy mi a véleményem a *Darabbér*ről. Itt is nagyon egyszerű volt a válaszom. Mondtam, hogy szerettem volna elolvasni, de mivel a határon elvették tőlem a könyvet, nem tudtam elolvasni, és így nincsen róla véleményem.

Próbálok felidézni, hogy milyen idős lehetett, és hogy nézett ki Fenyvesi (ha tényleg Fenyvesinek hívták), de nem ugrik be semmilyen kép. Gyuri talán jobban emlékezett, mert ő többször is volt Fenyvesinél kihallgatáson. Több találkozáson szóba került, hogy le kellene még egyszer ülni az iratokkal, de mást témákról beszéltünk, ezt halogattuk. Most már a megállapítható történeten kívül maradt, hogy hogy is nézett ki Fenyvesi. A Bacsóra és Bíró Yvette-re vonatkozó kérdések nem kerültek be a jegyzőkönyvbe.² Az a kérdés is kimaradt, hogy mi a véleményem a *Darabbér*ről. A jegyzőkönyv azzal indul, hogy önként jelentkeztem kihallgatásra, majd a lényegre tér, és itt a következő válaszomat olvasom:

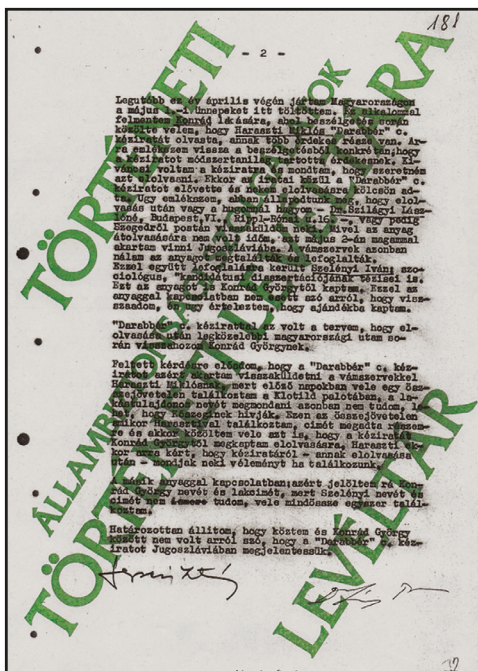
„Legutóbb ez év április végén jártam Magyarországon, a május 1-i ünnepeket itt töltöttem. Ez alkalommal felmentem Konrád lakására, ahol beszélgetés során közölte velem, hogy Haraszti Miklós »Darabbér« c. kéziratát olvasta, annak több érdekes része van. Arra emlékszem vissza a beszélgetésből konkrétan, hogy a kéziratot módszertanilag tartotta érdekesnek. Kíváncsi voltam a kézíratra, és mondtam, hogy szeretném azt elolvasni. Ekkor iratai közül a »Darabbér« c. kéziratot elővette, és nekem elolvasásra kölcsönadta. [...] Mivel az anyag átolvasására nem volt időm, azt május 2-án magammal akartam vinni Jugoszláviába. A vámszervek azonban nálam az anyagot megtalálták és lefoglalták.

[...]

»Darabbér« c. kézirrattal az volt a tervem, hogy elolvasása után legközelebbi magyarországi utam során visszahozom Konrád Györgynek.

[...]

Határozottan állítom, hogy köztem és Konrád György között nem volt arról szó, hogy a »Darabbér« c. kéziratot Jugoszláviában megjelentessük.” Ezek a mondatok a vallomás második oldalán vannak, mely így néz ki:

Szóval az volt a lényeg, hogy olvasni vittem. Úgy éreztem, segít talán az is, ha azt mondom, hogy én voltam a kezdeményező (kíváncsiságból elkértem olvasásra a kéziratot). Ez még távolabb viszi a dolgokat attól az állítástól, hogy Gyuri terjeszteni igyekezett a kéziratot – nekem pedig nem róható fel, hogy kíváncsi voltam egy írásra. Megállnék még egy pillanatra annál a mondatnál, melyben mondom, hogy Gyuri „módszertanilag tartotta érdekesnek a kéziratot”. Pontosan ugyanezeket a szavakat használta Gyuri is, szintén június 9-én, a saját kihallgatásán. Ő is azt mondta, hogy „módszertani érdekesség” miatt ajánlotta figyelmembe a kéziratot – és ezután én kölcsönkértem, hogy elolvassam. Hogy azonos vonalon érveljünk, ahhoz nem kellett semmilyen gon-

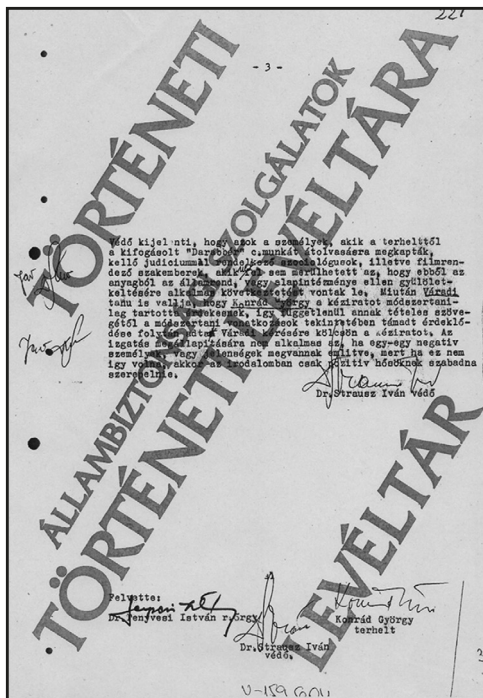
dolatolvasó bűvészhetség. Nem nevezhető misztikus egybeesésnek sem. Logikus volt azt mondani: nem azért vittem el, hogy Jugoszláviában kiadjuk, hanem olvasásra kértem a kéziratot. Ezzel cáfoltuk a terjesztés vádját. Logikus volt az is, hogy valami miatt érdekesnek kellett hogy lássuk a kéziratot, különben nem lehetett volna megmagyarázni, hogy miért hozta

Gyuri szóba, és miért vittem el olvasni. És itt tanácsosnak tűnt, hogy inkább valamilyen elméleti érdeklődést hozunk fel magyarázatként. Szóval nem volt nehéz egy hullámhosszon lenni. Azon töprengök, hogy miért használtuk mindketten éppen a „módszertani érdekesség” kifejezést június 9-én. Nem tudom, hogy ez kiderült volna-e, ha még egyszer ennek szentelünk egy kávé-t. Arra emlékszem, hogy a kihallgatásom után elmentem déltájt Gyuriékhoz³, de ő nem volt otthon. A feleségének számoltam be a történetekről. Az iratokból látom, hogy Gyurit aznap kihallgatták. Az nincs leírva, hogy hány órakor. Lehet, hogy pont utánam, csak nem találkoztunk a helyszínen. Ha így volt, nem segíthetett, amit a feleségének elmeséltem. De az is lehet, hogy délután hallgatták ki, és addig a felesége elmondta neki, hogy a vallomásom szerint Gyuri módszertanilag tartotta érdekesnek a kéziratot. Az is lehet, hogy előző este, miután megérkeztem Újvidékről, elmentem hozzá, és megbeszéltük a dolgokat. De erre talán jobban emlékeznék. Az is lehet, hogy szerencsénk volt. Akárhogy is történt, a „módszertani érdekesség” szó párból valamiképpen húzószavak lettek. Strausz Iván, Gyuri védője, kulcsfontosságú érvként emelte ki őket – és sikerrel, mert ezután Gyuriból mégsem lett vádlott. Strausz Iván szavai szerint:

„Miután Váradi tanú is vallja, hogy Konrád György a kéziratot módszertanilag tartotta érdekesnek, így függetlenül annak tételes szövegétől a módszertani vonatkozások tekintetében támadt érdeklődése folytán adta Váradi kérésére kölcsön a kéziratot.”

Strausz Iván nyilatkozata így néz ki:

58

Ezután Gyuri már nem volt sem terhelt, sem gyanúsított, de gyanús maradt. Én is gyanús maradtam. Gyanústársak lettünk.

Aztán bekapcsolódott a szerb belügy is. Nem tudom, hogy a magyar kollégáktól vagy valamilyen buzgó ismerősömtől (vagy ismerősöm ismerősétől) kapták-e az információt, mindenesetre június végén beidézték a rendőrségre. Emlékszem, hogy valamilyen emeleti szobában folyt a kihallgatás (mint a Gyorskocsi utcában is). Arra ez esetben sem emlékszem, hogy hogy nézett ki, aki kihallgatott. Ebben Gyuri sem tudott volna segíteni. Az újvidéki nyomozó előbb megkérdezte, hogy mi történt a pesti kihallgatáson. Elmondtam azt, ami a Gyorskocsi-jegyzőkönyvben is benne van. Aztán felszólítottak, hogy

fogalmaztam meg írásban minél részletesebben, hogy miről beszélgettünk Konráddal. Úgy éreztem, hogy azzal adok dacos választ, ha tényleg leírom. Ha valóban érdekli őket, hát itt van. Magam írtam le gépen, a másodpéldányt meg is őrizhettem. Ma is megvan. A javát most lefordítom magyarra:

„Konrádot a művészet elméleti problémái érdeklik. Többször beszélünk arról, hogy hogyan alakulnak új műfajok, és vajon tünőben vannak-e egyes klasszikus műfajok. Hogy vajon van-e arra esélye a reklámnak, hogy idővel az emberi környezet egyik művészeti jellegű díszítményévé váljon, vagy ellenkezőleg, csak dehumanizációhoz vezethet. Egyszer arról vitatkoztunk, hogy milyen következményei lesznek annak, hogy egyes eszközök, melyek korábban csak nagy intézmények számára voltak hozzáférhetőek, most lassan egyének számára is hozzáférhetővé válnak (például a filmkamera). Aztán beszélünk a hippimozgalomról, az ő filozófiájukról, arról, hogy vajon az ő esztétikai világnézetük képes-e arra, hogy egy bürokrata erkölcs fölé emelje őket.”

E felvezetés után lassan rátértem a *Darabbérre*:

„Legutóbbi találkozásunkkor Konrád megemlítette néhány új kísérletet a francia irodalomban. Én egy Marshall McLuhannal foglalkozó esszémről beszéltem, melyet nemrég jelentettem meg »Kívül és belül« címmel. Ez alkalommal Konrád megemlítette Haraszti Miklóst, akinek van egy módszertanilag igen érdekes kísérlete, hogy leírja azt a környezetet, melynek közvetlen részét képezi.”

Akkor tudtam, most már nem emlékszem pontosan, hogy itt-ott odatoldotam-e még valami bonyolítást, hogy még elvontabbnak tűnjön az egész, de tény, hogy valóban ilyen témákról beszélünk (esetleg még a jazzt is hozzátehettem volna). Ahhoz, hogy az alakuló összkép ne is hasonlítson izgatásra és gyűlöletkeltésre, semmit sem kellett hamisítanom. A szerb belügyi tisztviselő elolvasta, és utána azt mondta, hogy „nagyon érdekes”. Ezt nem magabiztosan mondta. Nyilván nem az ő szakmáján belül volt érdekes. Azért mondhatta, hogy „nagyon érdekes”, hogy ne tűnjön műveletlennek.

Ezután a szerb belügyi szervek többé nem vallattak. Náluk lezárulhatott a *Darabbér-ügy*. A folytatást a szomszédokra hagyták, akik folytatták is. Pesten zajlottak a dolgok – de ezt mások jobban tudják. A minden józanságot félresöpörő, a *Magyar Népköztársaság alapintézménye elleni gyűlöletkeltés* címke különösen Harasztnak ártott. Igaz, most utólag talán azt is mondhatjuk, hogy segített a disszidens értelmiség összekovácsolásában – és növelte a könyv fontosságát is. Én 1973 őszén éreztem ismét, egészen közvetlenül, az ügy következményeit. Egy szerbiai külkereskedelmi vállalat külső tanácsosaként Bécsbe készültem. Négyen voltunk az autóban. A vállalat igazgatóhelyettese, egy mérnök, a sofőr és én mint jogi tanácsadó. Szerződésről kellett tárgyalnunk egy bécsi vállalattal. A jugoszláv határon nem sokat vártunk. A magyar oldalon is hamar értünk a határőrökig – de nem jutottunk át. Közölték, hogy én ki vagyok tiltva. Az igazgatóhelyettes megkérdezte, hogy hogy a fenébe van, hogy négyünk közül csak én vagyok magyar, és pont én vagyok Magyarországról kitiltva. A határőrök nem értették, hogy mit mond, mert szerbül mondta. Én magyarul kérdeztem, hogy miért vagyok kitiltva. Nem

kaptam választ. Visszafordultunk, és Horvátországon, majd Szlovénián át hajtottunk Bécsbe. Nem tudom, mit gondoltak rólam az útitársaim. Bécsben lekéstük a tiszteletünkre rendezett vállalati vacsorát, de másnap idejében ott voltunk a tárgyalásokon. Hazajövet megkértem Gion Nándort, aki akkor a Vajdasági Írószövetség elnöke volt, hogy próbálja megtudakolni a magyar nagykövetségen, hogy valóban ki vagyok-e tiltva, és ha igen, akkor miért és meddig. Gion csak az első kérdésre kapott választ. A hír igaz, mondták, ki vagyok tiltva. Mást nem sikerült megtudnom.⁴ Aztán időről időre próbálkoztam (azt hiszem, körülbelül félévenként). Most már úgy, hogy nem terveztem semmilyen pesti eseményt, csak tesztelés céljából hajtottam a határra. Kezdtém megszokni, hogy csak a magyar határátkelőig jutok el. Körülbelül három év telt el, míg el nem jutottam egy sikeres próbálkozásig.

*

Amikor – nem sokkal kevesebb mint egy fél évszázad után – sikerült megkapnom a *Darabbér*-ügyre vonatkozó, engem is érintő titkosszolgálati iratokat, éreztem, hogy nemcsak a levéltárból, hanem egy valóságból is ki lettek emelve. Az iratokat övező szorongás ott maradhatott a fiókban (vagy papírdobozban), ahonnan kihúzták őket. Máshová nem is fért, mert sok minden zsúfolódott azóta körülöttünk.

60

De valamennyi erőtér mégis megmaradt a Gyorskocsi utcai iratok körül, és ebben valami lüktetés, mely irányítani képes. Gyurit és engem arra irányított, hogy a Sport Bisztróban átböngésszük az iratokat és a hozzájuk tartozó emlékeket. A kávéházi asztalon furcsán néztek ki az iratok oldalain keresztbefutó zöld színű nyomtatott nagybetűk (ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA). Ez persze idegenszerű volt, de inkább groteszk, mint ijesztő, nem igazán zavarta meg a szokványos kávéházi hangulatot. Szóval inkább a Sport Bisztrót, mint a Gyorskocsit éreztük magunk körül, amíg rakosgattuk és illesztgettük az emlékdarabokat.

Több egybevetett emlék mellett Gyurival abban is egyetértettünk, hogy ezt mégis meg kellene írni.

Haraszi Miklós lábjegyzetei:

¹ Tibor feltételezése nem áll meg az én esetemben, mert az én kihallgatás-taktikám a válasz megtagadása volt, amit azzal is nyomatékosítottam, hogy az első kihallgatáson szabadon bocsátásomig tartó éhségsztrájkot hirdettem. A szervek nyilván számontartották, hogy Dalos Györggyel közösen már 1971-ben is szabadon bocsátásunkig tartó éhségsztrájkjal tiltakoztunk a „rendőri felügyelet szabályainak megszegése” miatti 25 napos elzárásunk ellen. A *Darabbér*-ügyben már két hét magánzárkás börtölés is elég volt, hogy azután szabadlábban védekezhessem, ami nagy segítség volt a perre való felkészülésben. Csak ekkor ismertem meg Konrád és Várady szerencsésen egybehangzó tanúvallomását, amelyek következtében addigra már amúgy is megoldt a csempészeti vád.

² Bacsó Péter filmrendező és összesen 13 értelmiségi a vád tanúja lett a tárgyaláson. A védelemnek nem engedték meg, hogy tanúkat hívjon, de erre nem is igen volt szükségem, mivel végül is támaszkodhattam a vád tanúira. Őket idézték még: Dalos György, Eörsi István, Hájós Gabriella, Háy Agnes, Hegedűs András, Imre Katalin, Konrád György, Máriássy Judit, Mészöly Miklós, Nyerges András, Szelényi Iván, Szentjóni Tamás. A tanulástát a politikai rendőrség Aczél Györggyel egyeztetette, tulajdonképpen értelmiségyszociológiai tanulmányként is elment volna a lista, egy-egy személlyel fedték le a lehetséges ellenzék számos körét. Hiszen a pert és a vádiratban kért nyolc évig terjedő fegyházbüntetést nyilvánvalóan politikai figyelmeztetésnek szánták, éppen ezeknek az akkoriban felbátorodó köröknek a címére. Az ürügyet az szolgáltatta, hogy a tanúk – és persze mások is – írógépen, stencilpapírral készült kéziratpéldányt kaptak tőlem, amelyeket az 1973. május 22-én hajnalban rendezett – nyilván sokkoló – házkutatásokon gyűjtöttek be tőlük, az én letartóztatásommal egy időben, Konrád ráadásul két példányt kapott, hogy abból Várady Tibor útján külföldre is jusson. Őket hivatalosan csupán az egyik vádpontban, az „engedély nélküli sokszorosítás útján történő terjesztés” dologában idézték, hogy igazolják, tőlem kapták a kéziratot, és ezzel megálljon az illegális terjesztés tényállása. Ők persze tagadták a jogszerűtlenséget, s nem is csak szolidaritásból, mert az is a per téjeje volt, sikerül-e általánosságban kriminalizálni az engedélyes kultúrán túli kéziratok kölcsönadását, újragépelését, a leendő szamizdat első lépéseit. A fő vádpontban, „a szocializmus alapintézményei elleni izgatásban” nem szántak szerepet a tanúknak, de szinte mindegyikük a védelmet erősítette ebben a pontban is. Ugyanis Kaczián Lóránd védőügyvédem lendületesen megkérdezte őket a véleményükről. Tóth Károlyné, a bírói tanács elnöke egy ideig tiltakozott a tartalmi kérdések ellen, mondván, a politikai potenciál megítélése csakis őrá tartozik, ám az ügyvéd elérte, hogy a tanúk elmondhassák a véleményüket. Az pedig kedvező volt. „Emeletes öngól” – hallottam el a szünetben Garai Gábor költőt, aki a hallgatóságban szintén jelen lévő Dobozy Imre írószövetségi elnökkel mérlegelte az eljárás PR-értékét. Az ítéletet – nyolc hónapi, három évre elfüggesztett börtön – mindenki a szervek kudarcaiként értékelte.

³ A közösen választott „tudományos” kibúvót a szociológus Szelényi kézirata sugallhatta, amelyet Tibor szintén magával vitt Jugoszláviába. A szociológia, habár rebellis tudomány hírében állt, ekkor már bevett diszciplína volt, Magyarországon is rendelkezett tudományos intézettel és tudományos folyóirattal. A *Darabbér* műfaját, az irodalmi szociográfiát, hozzá lehetett igazítani a „tudományos érdeklődés” magyarázathoz, adódott a „participatív”, azaz részt vevő szociológia fogalma. Így a „módszertani” alibi Gyurinak és Tibornak is azonosan juthatott eszébe. Nem mellesleg Szelényi Iván is így magyarázta a rendőrségen és a bíróságon tett vallomásaiban, miért akarta megjelentetni a könyv egy-két fejezetét az általa szerkesztett *Szociológia* folyóiratban. Mire Gyuri vallomására sor került, már meg is beszélhette ezt Ivánnal. Persze vakrepülési rizikó azért mégiscsak járt a választott alibivel, hiszen Tibor nem tudta értesíteni Gyurit, hogyan járt a határon, és mit mondott a rendőröknek. Logikus alibit füllentettek, de mégis a szerencse körébe tartozik, hogy mindketten ugyanazt a logikát választották.

⁴ Az ok valószínűsíthető. Igaz ugyan, hogy Tibor és Gyuri szerencsésen egybehangzó vallomásának köszönhetően jogilag nem lehetett rájuk bizonyítani a kéziratcsempészet rettentés bűnét, amelynek gyanúja okozta Gyuri eredeti vádlott-társi státuszát. De ha jogilag nem is vált „alaposá” a gyanú, a valóságban nagyon is az volt: a szervek egyszerűen *tuđták*, hogy Konrád kéziratcsempészetre kérte fel Tibort, s hogy ő el is követte volna ezt, ha a szervek hagyják. Hiszen lehallgatták a Kőszeg-lakást, ahol Tiborral erről beszélgettünk, s a Konrád-lakást is, ahol a kézirat átadása történt. A kudarc miatti bosszú volt tehát a kitalálás, amely rendszabályt az államoknak nem kell megindokolniuk. Talán további magyarázat lehet, hogy még egy jó évig zajlott a *Darabbér*-per, és Tiborra nem volt „szükség”, sőt zavaró lett volna a jelenléte, hiszen segítette megcáfolni az egyik eredeti vádpontot, márpedig Aczél György továbbra is ezt hangoztatta különböző közönségei előtt, akár az izgatási vádpont rovására is, hogy a pert ártatlan rendészeti ügynek tüntethesse fel („Kérem szépen, nincs olyan állam, amely büntetlenül hagyná megsérteni a vámszabályokat...”).